

5 ÅRTIONDEN AUDIOLOGI

första avsnittet: de tre första
av C A Tegnér, särtryck ur Företagssköterskan

Jag vet inte om audiologiens historia i Sverige är ett ämne av tillräckligt stort allmänt intresse för att den skall vara värd att bli nedskriven. Däremot vet jag med säkerhet att om den över huvud taget skall bli nedskriven så faller uppgiften på mig, eftersom jag är den ende av dem som var med från början som fortfarande är i livet och arbetar aktivt.

Nu slumpade det sig så att jag på sommaren 1980 drabbades av ett bekymmer som höll mig vaken om nätterna och eftersom det är rätt meningslöst att bara ligga och grubbla satte jag mig i stället att skriva. Och vad som då låg närmast till hands att skriva om var mina minnen från de uppåt 50 år som jag varit med i det audiologiska gamet. Det var alltså sysselsättnings-terapi det var frågan om och det fungerade. Jag glömde mina bekymmer och fann det roligt att skriva. Jag hoppas att läsaren finner resultatet lika roligt att läsa.

30-TALET

kan betecknas som audiologiens förhistoria. Begreppet audiologi föddes inte förrän i början på nästa decennium. Jag måste börja med att överrätta tre blommor:

Blomma 1

går till Gunnar Holmgren – den svenska otologiens fader. Han var en stor personlighet med en klokhet och en framsynthet som inte var av denna världen. Men han var en despot. Alla hans underläkare darrade för honom utom Carl-Axel Hamberger. Jag darrade inte heller, men det berodde bara på att jag inte visste att man skulle darra. Därför kom vi mycket väl överens.

Blomma 2

går till Lennart Holmgren – den svenska audiologi-ens fader. Det som sedermera kom att kallas audiologi föddes nämligen för Sveriges del i och med hans avhandling 1939. Jag var barnmorska vid födseln genom att hela tryckningsnatten sitta och läsa korrektur ark för ark. Min fru var förresten också inblandad. Hon var audiometris hos Gunnar Holmgren och tog alla hörselkurvor som är med i avhandlingen. Nu är Lennart inte längre helt kurant, vilket jag sörjer

djupt. Ännu mer sörjer jag att han under de senaste åren inte rönt den uppskattning för sin pionjärgärning som han är värd och att hans gamla vänner tycks ha glömt honom.

Blomma 3

går till Arvid Hæggström – en privatpraktiserande otolog av den äldre generationen som den nuvarande kanske inte ens hört talas om. Jag var ett besvärligt käkhålefall och jag behandlades regelbundet av Hæggström i uppåt tjugo år. Han började sin mottagning efter lunch och hans tidsbeställningar var vaga. Rutinen var att syster öppnade dörren och sa: "nästa" och så kom man i den ordning man kommit dit.

I mottagningsrummet fanns inbundna ärgångar av Läkartidningen från tidernas morgon och jag blev inte "nästa" förrän jag hade läst någon timme i denna digra kunskapskälla. Mest intresserade mig de här makabra fallbeskrivningarna: "Var vid intagandet blek, apatisk..." och så hela det makabra förloppet fram till mors på slutet. Sådant frossade jag i. Vet förresten någon mer än han och jag att Gösta Herberts i sin gröna ungdom skrev en artikel i Läkartidningen om luxation i leden mellan Sternum och Manubrium? Eller att någon gång i samma veva en stjärnkirurg i Vänersborg eller Mariestad lade in en tarmslynga som ny matstrupe utanför bröstkorgen på en lutunge? Den operationen är väl vardagsmat för dagens kirurger, men för mig var den en nyhet som jag sedan diskuterade med Hæggström medan jag satt pinnad inne hos honom före spolningen. Xylox fanns inte då, så man satt pinnad länge. En av mina amerikanska vänner har sagt sig vara: "Full of useless information." Det är jag också.

Hörapparaten introduceras cirka 1935

Alltnog, när jag i mitten på 30-talet fick erbjudandet att ta hand om agenturen för Sonotone – ett amerikanskt företag som tillverkade hörapparater – gick jag till Hæggström och frågade vad han tyckte. Hans råd i koncentrerad form var: "Hörapparater är något som måste komma så tag erbjudandet. Sök samarbete med läkarkåren. Lura aldrig en patient, var alltid ärlig. Har man hållit på med det i några år så blir man

för evigt ansedd för att vara en hedersman.

Jag accepterade alltså anbudet och har förresten sedan dess försökt att följa hans råd till alla delar. Att få till stånd samarbete med läkarkåren var inte helt lätt i början, men det gick så småningom. Jag skrev runt till läkarna och jag knallade runt och besökte dem för att presentera mig och mina apparater. Ett par episoder är värda att nämnas särskilt.

Under min besöksrundvandring på 30-talet kom jag i kontakt med en privatpraktiker som erbjöd mig samarbete på provisionsbasis. Detta är i södra och västra Europa en mycket allmänt förekommande företeelse – ja t o m regel – men till den svenska läkarkårens heder vill jag säga att detta är enda gången som jag fick ett erbjudande om samarbete på dessa villkor. Jag ställde mig kallsinnig och vi sågs aldrig mer. Inte heller skickade han mig någon patient. Nu är han död sedan länge.

Gunnar Holmgren luggar mig

Den andra episoden inträffade i början på 40-talet då jag fick upp ett av Gunnar Holmgrens misslyckade operationsfall som ville köpa en hörapparat. Jag tog ett audiogram på henne och skickade det till Gunnar Holmgren med frågan om han tyckte att hon skulle ha en. Han svarade i ett litet brev att det tyckte han – med tillägget: "För detta utlåtande betingar jag mig ett arvode av kr 15." Jag blev upprörd ända in i själen och rände ögonblickligen till min själasörjare Hæggeström för att få tröst – vilket jag inte alls fick. Tvärtom:

"Lugna ned dig och tänk dig för. För det första bör du en gång för alla lära dig att mot Gunnar Holmgren sticker man inte upp. Det finns de som har försökt, men det har tagit en ände med förskräckelse. Tänk dig sedan in i hans situation. Han blev påmind om ett misslyckat operationsfall. Då blir man sur. Och så tycker han att din fråga är dum. Så pass mycket otologi bör du ha lärt dig vid det här laget att du bör veta att för det misslyckade operationsfallet återstår ingenting annat än hörapparaten. Så vad han menar med sina femton kronor är att du skall tänka själv och inte besvära honom med struntsaker. Så betala du slanten och se glad ut."

Jag betalade alltså slanten, men jag måste medge att händelsen grämde mig en tid – huvudsakligen därför att jag insåg att det var jag som burit mig dumt åt och inte Gunnar Holmgren. Han var en klok man – mycket klokare än jag. Och efter den här tillrättavisningen slutade jag med att vara beskäftig och fråga någon i onödan.

Sveriges första tysta rum

skaffade Gunnar Holmgren till öronkliniken på Sabbatsberg i 30-talets början för undersökning på sina otosclerospatienter. Han kämpade då med problemet att få fönstret att stå öppet efter fenestrationoperationen, vilket han tyvärr aldrig riktigt lyckades med. Tysta rummet på Sabb var stort. Cirka 4x7 meter och jag tror att det även med dagens mått mätt var ett bra rum, fast ventilationen var dålig och miljön därmed mycket sömngivande.

Som en kuriositet kan noteras att tonaudiogrammet då togs i fritt fält – alltså via högtalare placerade cirka en halv meter utanför patientens öra. Detta var ju förresten förutsättningen för att man skulle kunna ta audiogram på en patient under pågående operation.

Lennart Holmgrens tevagnsaudiometer

Den audiometer som användes var konstruerad av Lennart Holmgren tillsammans med en ingenjör som hette Einar Myckelberg och som hade radioaffär på Wallingatan, Myckels Radio. Han gjorde förresten något senare Sveriges första rörförstärkta hörapparat och den undfick i dopet namnet "Myckels lilla". Formatet var ungefär som två band av Nordisk Familjebok eller tre årgångar av FASS och den bars i en rem över axeln. Pretentionerna på litenhet var mindre då än nu. Den blev aldrig någon succé och tillverkades endast i ett relativt fåtal exemplar.

Den audiometer Lennart och han hade tillverkat försvann tyvärr vid flyttningen av Sabbatsbergs öronklinik till KS och eftersom den inte längre finns är den värd en minnesruna: Den var byggd på en helt vanlig tevagn på fyra hjul och eftersom den då och då krånglade fick den aldrig något hölje för att min fru, som rattade den, skulle kunna komma åt att pilla på rören och i bästa fall få igång den igen. Audiometern förblev alltså ett naket plåtchassis med uppstickande rör och med två rattar som stack ut på sidan, den ena dB-ratt och den andra frekvensratt. Den såg alltså ut ungefär som vad man ser om man plockar bort bakstycket på en forntida radioapparat och formatet var något större än en vanlig A4-sida.

Detta chassis stod på tevagnens övre hylla och bakom det stod ett anodbatteri i ungefär samma storlek. Till audiometern hörde en högtalare – jag vill minnas att det var en 10-tummare – i en baffel ungefär 60x60 cm sittande på ett stativ så att högtalarcentrum kom ungefär 125 cm från golvet. Glödströmmen kom från ett vanligt bilbatteri som var för

tungt för tevagnen och som därför stod på en liten vagn för sig. På batterivagnen ställdes högtalarstativet med baffel och högtalare när audiometern skulle transporteras från tysta rummet nere i källaren upp till operation för audiogramtagning under operation eller till öron C för koll av patienten efteråt.

Min fru minns särskilt en alldeles speciell transport av detta slag då hon var sent ute. När hon kom dragandes genom vestibulen på nedre botten satt där en äldre herre som såg ut som en beskedlig odalman. Och hon sa till honom: "Var hygglig och ge mig ett handtag med vagnen in i hissen. Det kommer en finsk profet idag som ska se professor Holmgren operera." Hon hann i tid och tyckte att allt gått väl när hon satt installerad med sina vagnar vid operationsbordet – ända till dess den vitklädda operationsprocessionen skred in och hennes snälle odalman visade sig vara professor Yrjö Meurman från Helsingfors. Situationen roade honom mer än den roade henne. På den tiden var läkaren den sanne "mannen i vitt" – även då han opererade.

Lennart lär mig audiologi

Sommaren 1937 slumpade det sig så att Lennart och jag kom att tillbringa nästan alla våra kvällar tillsammans. Han tog av någon anledning alla jourkvällar på Sabb och jag kom och höll honom sällskap. Vi pratade hörsel och han präglade då sin slogan: "Örat är till för att höra med." Jag fann detta så självklart att det var nästan larvigt, men då visade mig Lennart en stor tjock Ohrenheilkunde och pekade på kapitlet om hörselfunktionen: Ett tjugotal rader på mitten av en vänstersida. Det var allt. När jag sedan några år senare kuskade runt för att demonstrera audiometrar fick jag hans åsikt bekräftad. Örat var då för öronläkaren bara ett organ som inte skulle rinna och inte göra ont. Hörde man inte så var det tråkigt, men inte något att göra något åt. För några år sedan hörde jag Bengt Barr hålla föredrag om audiologi och då hade han präglat ett nytt uttryck för audiologens syn på örat: "Örat är till för att mäta på." Det kanske ligger något i det – som i de flesta skämt.

Audiometern introduceras

I 30-talets sista skälvande minuter – 1938 eller 1939 – träffade jag på Sabb Edmund P Fowler – son till Fowler's Balance Test. Han studerade då några månader hos Gunnar Holmgren och han talade om för mig att audiometrar nu hade börjat säljas kommer-

siellt i Amerika. Tre tillverkare var i farten: Western Electric, Maico och Sonotone, och eftersom jag representerade Sonotone i Sverige för deras hörapparater var det naturligt att jag tog hem och började introducera några Sonotoneaudiometrar genom att kуска runt i landsorten och försöka intressera klinikcheferna för denna nymodighet.

Föret var rätt trögt i början. Jag minns ännu Frödings reaktion: "Snälla herr Tegnér (man tilltalade varandra så på den tiden), en audiometer kan nog vara motiverad på en universitetsklinik, men vi bonddoktorer på vischan klarar oss bra med våra stäm-gafflar och vår viskstämman." Ändå blev han en av de första som köpte audiometer. Före krigsutbrottet hann jag förresten med både Oslo och Helsingfors i samma ärende. Gamle Lergård (pappa till Truls) var då professor på Rikshospitalet och hans underläkarstab var ett betydligt mer intresserat auditorium än jag någonsin funnit i Sverige och detsamma hände i Helsingfors hos professor Yrjö Meurman. Det är lättare att bli profet i utlandet än hemma.

Sabb-epoken slut

Under 30-talet introducerades i Sverige hörapparaten, audiometern och begreppet audiologi. Det var ett intressant årtionde med – åtminstone för mig – Sabbgänget som centrum. Nu är t o m det gamla öronhuset på Sabb övergivet och allt som finns kvar är några gamla pensionärer som Hamberger, Hagerman, Lennart och jag.

40-TALET

KS invigs

1940 avgick Gunnar Holmgren och efterträddes av Skoog. Karolinska sjukhuset invigdes och här kan vara värt att notera att man glömt att bygga ett tyst rum. Denna fadäs reparerades i efterhand och Lennart fick ett kyffe nere i källaren som inte var mycket att hurra för. Det bestod av ett någorlunda hyggligt, halvtyst förrum i format ca 3x5 meter med dörr och fönster in till ett litet patientrum där det precis fanns plats för en karmstol från vilken patienten kunde nå alla väggar. Skoog var inte intresserad av audiologi och Lennart fick just inga resurser till sitt förfogande. Det tog 20 år innan han fick ett riktigt tyst rum. Trots detta tillkom under hans tid på KS en hel rad avhandlingar, vilket ju brukar betraktas som ett bevis på att klinikchefen är effektiv och stimulerande.

Bullerskadan uppmärksammas

Lennart Holmgren var även marinläkare och han förfasade sig under sina inkallelseperioder över de skänkningsövningarna bakom vilka låg tanken att: "En karl skall vänja sig vid att tåla en rejäl smäll." Att en del av de besmällda blev döva togs bara som bevis på att de inte var några riktiga karlar. Det betraktades som mer eller mindre självfallet att underofficerare från sergeant och uppåt och officerare från löjtnant och uppåt alla var mer eller mindre döva. Då fick man ännu säga så. Det får man ju inte nuförtiden utan det skall heta hörselskadad. Jag undrar vad man hittar på för benämning på en man som drabbas av en venerisk sjukdom. Skadad är han ju och man vet var. Detta som en parentes i Lennarts anda. Lennart började i alla fall propagera för hörselskydd och jag följde som vanligt i hans fotspår.

Militär uttagning till lyssningstjänst

Likaså förfasade han sig över metoden för uttagning av militär personal till hydrofonisttjänst: Uppställning på ett led och indelning till två. Ettorna till kanonservis och tvåorna till hydrofonistutbildning. En hydrofon eller perifon (jag har aldrig lärt mig skillnaden, den kanske är en militär hemlighet) består av ett par mikrofoner monterade på fartygets utsida. Från dessa går trådar via en förstärkare till ett hörtelefonset där hydrofonisten eller perifonisten sitter och skall försöka lokalisera ljud från båtar i fartygets närhet. Företrädesvis då ubåtar. Ljudet i dessa hörtelefoner låter som ett rytmiskt sus där fartygets eget propellerbrus dominerar. Man kan emellertid med god hörsel identifiera propellerbrus från andra fartyg. Mellan lyssningsperioderna tjänstgjorde hydrofonisterna som kanonservis. Utan hörselskydd.

Lennart ville få fram en metod för undersökning av folks lämplighet för hydrofonisttjänst och vi gjorde tillsammans ett litet "tyst rum" i form av en masonitlåda med en invändig volym av ca 1,5 m³ och i denna fick den som skulle provas sitta och lyssna till ljudet från en "grammofonskiva" med ett cirkelrunt spår i. Hålet i skivan satt något excentriskt så när man placerade den på skivtallriken till en vanlig skivspelare fick man ett rytmiskt brus som när det kom fram till hörtelefonerna förvånansvärt väl påminde om det ljud som hydrofonisten skall sitta och lyssna på timmar i sträck. Den här skivan var mitt bidrag på forskningens altare.

Med detta ljud som maskering gavs tonsignaler. Man skulle kunna kalla proceduren "binaural" tonaudiometri med maskering med hydrofonbrus". Det visade sig att man med denna metod fick fram en riktigt hygglig måttstock på olika personers lämplighet till hydrofonisttjänst – och framför allt olika personers förmåga att hålla sig vaken. Också en rätt viktig faktor. Metoden har väl sedan dess förfinats till oigenkännlighet, men jag skulle tro att grundidén att folk med lyssningstjänst skall utväljas på basis av hörseln fortfarande kvarstår och likaså att de inte skall skjutas kanon mellan lyssningspassen.

Försvarets första hörselskydd

In på mitt kontor skred en dag en magnifik gestalt i form av fältläkaren m m doktor Hans Key-Åberg, chef för öronkliniken i Linköping där Flodgren då var underläkare. Han var en personlighet och en säregen sådan. Jag hoppas att han inte i sin himmel miss tycker att jag nämner att han i sitt egenskapspaket hade en viss fåfänga och att han skrivit Sveriges sannolikt kortaste avhandling. Om Musculus Retractor Bulbi beim Kaninchen – 18 sidor text och en oherans massa bilder. Den räckte i alla fall till att göra honom till medicine doktor, vilket var vad han i första hand var ute efter. Han hade hört av Lennart Holmgren att jag gick omkring och funderade på ett hörselskydd och han lovade att göra vad han kunde för att få detta accepterat av Försvaret under förutsättning att han fick ta äran som upphovsman. Det fick han gärna och han delade den sedermera med Flodgren.

Resultatet blev Otophone hörselskydd – en svart bakelitplugg med en vinge på, byggd på samma princip som de öronproppar som användes i hörapparatssammanhang. Försvaret köpte en stor kvantitet – jag minns inte om det var hundra tusen eller tvåhundra tusen – men tyvärr blev idén förfuskad så tillvida att dessa hörselskydd gjordes till uppbördsmaterial och inte till förbrukningsmaterial. Den stackars inkallade som tappat sina hörselskydd skulle alltså ersätta dem med några kronor – mycket pengar på den tiden, eftersom man som inkallad endast fick några få kronor om dagen i lön. Hörselskydden kom därmed till användning i endast begränsad omfattning och jag skulle tro att större delen fortfarande ligger kvar i något militärt förråd. Därmed missades en strålande chans att vänja folk vid att använda hörselskydd även i det civila.

Hörselskydd inom industrin

Efter detta försökte Lennart, Flodgren och jag att propagera för användning av hörselskydd inom industrin. Lennart publicerade en liten skrift som heter "Buller och Dövhet" (populärbenämning Buller och Bång) och Flodgren en som hette "Buller och Hörselskydd" (Huller om Buller). Jag fungerade som ghost writer i båda fallen. Den som idag är van att se hörselskyddskåpor på varje traktorförare har svårt att föreställa sig hur trögt företaget var. Jag erinrar mig en episod från Wahlbecks fabriker utanför Linköping, som då tillverkade papperssnören eftersom vanliga snörmaterial inte stod att få. Maskinerna var hårt nedslitna och förde ett helvetiskt larm. Långt över gränsen för samtalskommunikation genom vrål.

Alltnog, Flodgren hade övertalat direktör Wahlbeck att förse sin personal med hörselskydd, vilket han gjort, men bekymret var att personalen hade dem i fickan och inte i öronen. Flodgren bad mig alltså komma ned och titta, vilket jag gjorde. Vi åkte ut till fabriken, direktör Wahlbeck gick in i maskinhallen och tog en flicka i armen ut i lugnare omgivning, där han bad mig fråga henne vad hon tyckte om hörselskydden. Hon tog upp dem ur overallfickan, höll fram dem mot mig och sa: "Visst är bullret olidligt, men sänt här får dom djävlarne inte mig att stoppa i öronen." Attityden andades ett hat mot arbetsgivaren som gjorde mig illamående. Vi fortsatte ännu några år med att försöka propagera för hörselskydd, men nästan helt utan framgång. Vi var för tidigt ute.

Södersjukhuset invigs

I den här vevan invigdes Södersjukhuset där Frenckner blivit chef för öronklinik och skulle ha ett tyst rum. Jag ritade det tillsammans med Per Brüel (en av grundarna och ännu ena halvan av Brüel & Kjær), som då var docent i akustik vid Chalmers och som jag hade tät kontakt med. Tack vare sin enastående förmåga att förklara saker och ting utan formler – en förmåga som mycket få tekniker har – lyckades han lära mig en hel del akustik. Rummet på SÖS blev bra, även enligt dagens standard och speciellt ventilationen var förebildlig (Brüels förtjänst, inte min), vilket på den tiden var viktigare än nu. Patient och audiometris satt i samma rum och audiometrisen måste alltså vistas där hela dagen. Ett dåtida krav var förresten att rummet skulle vara minst sex meter långt för att man skulle kunna prova sex meter viskstämma – det dåtida kriteriet för normal hörsel.

Tysta rum en sällsynthet

Just detta krav lade hinder i vägen för landsortslasaretten att skaffa tysta rum. Visserligen började jag vid den här tidpunkten närma mig mitt livs mål i audiometersammanhang: audiometer på varje svensk öronklinik – men viskstämmetänkandet övervägde och audiometern betraktades fortfarande som en exklusiv nymodighet. Att, förutom alla de pengar audiometern kostat, offra pengar och utrymme på ett tyst rum som skulle vara sex meter långt var alltså inte att tänka på.

40-talets blomma till Hempa

Den 2 augusti 1944 trädde Hempa (i prästbetyget: Henry Anderson) i min tjänst – som det ju heter i högtidliga sammanhang. Det han utträttat på audiologiens område sedan dess gör honom sannerligen värd denna blomma. Jag kan inte tänka mig vad svensk audiologi skulle ha varit utan honom. Ingen av alla de avhandlingar som skrevs under Lennarts tid på KS skulle ha sett dagens ljus utan Hempas hjälp och det länder Carl-Axel Hamberger till evärdelig heder att han till sist den 7 februari 1969 såg till att Hempa fick en docentur och kom fram i det ramp-ljus dit han egentligen borde ha kommit långt tidigare. Att jag kommer ihåg datum beror på att mitt första barnbarn föddes samma dag.

Det kan förresten vara värt att berättas hur Hempa och jag första gången kom i kontakt med varandra. Jag följer i viss mån principen att "one should try everything once" och i enlighet med denna princip hade jag tillsammans med en god vän hyrt stora salen i Stockholms Konserthus för att ordna en jazzkonsert – alltså en sådan här historia då några unga lovande jazzorkestrar inbjöds för att tävla om publikens gunst. Konferencier var Pierre Colliander – en dåtida Hage Geigert – och hans uppgift var att introducera de olika orkestrarna och ordna en omröstning om slutresultatet bland publiken.

Då uppstod ett problem. Det mäktiga musikerförbundet stod upp och förklarade att på sådana villkor fick orkestrar inte spela. De skulle ha ordentliga kontrakt och avtalsenliga gager. Jag ordnade i hast ett sammanträde med de fyra orkesterledarna och där intog Hempa en attityd som imponerade på mig: Vi skriver det kontrakt som musikerförbundet kräver, men de kontraktet bryr vi oss inte om utan vi spelar enligt den ursprungliga överenskommelsen. Så skedde och Hempas orkester vann. Den hette förresten The Bob Cats Dixieland Band och i denna var

Hempa orkesterledare, basist och vokalist – och en mycket publikknipande sådan. Hade han varit född 40 år senare skulle han antagligen idag ha varit popidol och miljonär. Men då var popidolen ännu inte uppfunnen.

Ekonomiskt sett blev den här jazzkonserten ett strålande fiasko för vilket jag med tiden blev rikligen kompenserad. Dagen efter konserten ringde jag nämligen till NK där Hempa då var radioserviceman och erbjöd honom anställning. Han accepterade och genom att sedan i 17 år förbli min dugligaste medarbetare har han gjort det här konserthusäventyret till mitt livs bästa investering.

På tal om Hempa vill jag förresten passa på att avreagera mig litet extra. När Huddinge sjukhus byggdes var Hempa konsult beträffande den audiologiska avdelningens utrustning med audiometerrum. När sedan leveransen skulle kontrolleras hostade sjukhusdirektören eller inköpschefen eller vem det nu kan ha varit om att han inte var lämplig, eftersom det var allmänt bekant att vi samarbetat i många år – ett påpekande som gjorde mig tvärförbannad.

Jag skrev alltså ett ilsket brev till vederbörande och frågade om han ville antyda att Hempas åsikter var till salu. Han ringde dagen därpå och sade att så hade han ju inte menat, varefter Hempa blev utsedd att kontrollera leveransen. En petigare kontrollant får man leta efter. Men kunnig och saklig alltigenom. Att han då och då hjälper mig genom att ställa upp med sitt stora audiologiska kunnande när jag behöver ett råd är en sak. Att som gammal vän blunda för fel och brister när man fungerar som kontrollant är en annan.

Samma sak hände förresten under det "stora hörapparatbråket", som pågick under hela 50-talet. Lennart, som utan tvekan visste mer om hörapparater än någon annan otolog, ansågs inte vittnesgill när det gällde mig. Det antyddes t o m ganska öppet att Lennart kunde ha ekonomiska fördelar av samarbetet med mig och mitt företag. I själva verket var det tvärtom. Att driva ett företag med anknytning till audiologi är ingen dans på rosor. Lasaretten är säkra betalare, men långsamma, och det hände ofta att vi kunde ha ett par hundra tusen i utestående fordringar, men inte tillräckligt med likvida pengar för att klara en avlöningsdag. Då kunde jag alltid vända mig till Lennart och låna det som fattades.

Detsamma gällde Frej Hagerman, som i och för sig inte hade den ringaste anledning att hjälpa mig. Det var bara ren hygglighet och kanske en känsla av

att jag tillhörde det gamla Sabbgänget. Jag väntar fortfarande på ett tillfälle att göra honom en gentjänst. Det rörde sig aldrig om några långlån – en vecka eller så till dess vi fått in pengar – och inte om några jättebelopp – max 15 000. En episod från den här perioden är värd att räddas till eftervärlden fast den hände långt senare: Jag hade ringt flera gånger till en inköpschef på ett lasarett och påpekat att deras faktura si och så var förfallen till betalning sedan månader och vid ett av dessa samtal sa han: "Jag börjar bli trött på det här tjetet. Varför rekvirerar ni inte pengar i tid. Se på mig. Idag rekvirerar jag två och en halv miljon till lönerna fast jag egentligen inte behöver pengarna förrän i nästa vecka." Skattemedel rekvirerar man bara. Kanske en bidragande orsak till dagens ekonomiska situation.

Sverige "audiometriserat"

Ungefär 1945 hade jag nått mitt mål då det gällde audiometrar. Varje svensk öronklinik hade audiometer och jag kunde inte ens i mina vildaste drömmar tänka mig att någon skulle behöva mer än en. Förhållandet fick en viss inverkan på den framtida utvecklingen. Sverige var ju det enda land i Europa som helt undgått att drabbas av kriget och som hade haft turen att träffa på begreppet audiometer redan före kriget. Så vid krigsslutet var vi faktiskt det enda land i Europa där alla kliniker redan vid krigsslutet hade viss erfarenhet av audiometri. Inte heller behövde vi som de andra några år på oss för att få samhällsmaskineriet att fungera efter fem års krig eller ockupation.

Audiologikurser för öronläkare

Under 40-talets sista år – 1947-49 tror jag – gav Lennart Holmgren och jag då och då återkommande kurser i audiologi för öronläkare. Det var informella historier, men mycket trevliga. Kurserna pågick torsdag-fredag-lördag och vi tog in sex lärjungar till varje kurs och delade dem i två grupper om tre i varje. Jag talade om vad som hände utanför trumhinnan – alltså akustik – och Lennart talade om vad som hände innanför – alltså hörsselfysiologi. Vi tog var sin grupp på torsdagen och bytte grupp på fredagen. På lördagen hade Lennart ordnat ett gemensamt jippo med falldemonstration och sådant uppe på KS. Torsdagskvällen och fredagskvällen tillbringade vi på den ljusa varma krogen och åt upp kursavgifterna. Dessa kurser blev mycket uppskattade och jag tror att vi hann igenom nästan alla som var överläkare på öronkli-

nikerna på den tiden. Några gick kursen två gånger – Wille Behrman t o m tre därför att han enligt egen uppgift fattade så sakta.

Det första prefabricerade ”audiometerrummet”

Detta ritade jag 1948 – ett monstrum ungefär i storlek som en telefonhytt på fyra ben med hjul. Tanken bakom den var feltänkt och företeelsen var inte särskilt effektiv, men jag trodde på den då och vi sålde väl ett tjugotal exemplar av vilka något möjligen kan finnas kvar på någon lasarettsvind.

40-talet präglades – naturligt nog – först av kriget fram till 1945 och sedan av återhämtningsåren. På det audiologiska området låg vi cirka 10 år före resten av Europa och därmed var det logiskt att nästa utvecklingsfas på det audiologiska området kom att förläggas hit till Sverige.

50-TALET

50-talets stora händelse blev den internationella audiologikursen i Stockholm i september 1950, som betraktas som audiologiens födelse i Europa. Så här gick det till när jag blev inkopplad på uppgiften som sekreterare.

Audiologikursen september 1950

Gunnar Holmgren hade ju visserligen avgått som professor i otologi vid Stockholms Universitet, men han var fortfarande going strong i samma takt som Carl-Axel Hamberger gör nu. Han kom alltså en dag på hösten 1949 uppstegandes till Karolinska sjukhusets öronklinik där han inför en förskräckt underläkarkår meddelade att han tänkt ordna en internationell audiologikurs om cirka ett år och frågade vem som ville bli sekreterare. Den tryckande tystnad som då uppstod bröts av Gunnar Nilsson som sa: ”Varför inte Charlie? Han kan språk, han kan audiologi och han kan organisera.” Så Gunnar Holmgren frågade mig, jag accepterade, och en allmän lättnad spred sig bland underläkarna på KS. Organisationskommitté blev Gunnar Holmgren, Torsten Skoog, Paul Frenckner, Lennart Holmgren och så jag som sekreterare.

Det hela är ju så länge sedan att en detaljerad redogörelse för kursens uppläggning knappast kan vara av intresse. Däremot brukar många vara roade av det som brukar kallas kringreportage – alltså egentligen lite personskvaller. Och stoff till sådant har jag i mängder.

Kursen skulle omfatta en fenestrationsdel och en audiologidel. Arbetsfördelningen blev att Frenckner tog hand om den förra och jag om den senare. Efter som jag inte hade några tidigare erfarenheter av internationella kurser och kongresser, kom mina erfarenheter från Lennarts och mina små kurser att prägla mina uppläggningsplaner. Jag ville ha små seminariegrupper där folk kunde ha informella diskussioner och jag ville ha dem förlagda till förmiddagarna, medan de katedrala föreläsningarna för min del gott kunde förläggas till eftermiddagarna.

Om denna uppläggning hade Gunnar Holmgren och jag en liten fejd. Jag hävdade att folk går på kurser för att lära sig något och att förmiddagen är den tid på dagen då man är mest receptiv. Av precis samma anledning ville Gunnar Holmgren ha de katedrala föreläsningarna under förmiddagspasset – även med hänsyn till honom själv. Han ansåg att den lilla luren efter lunch var dagens höjdpunkt – en åsikt som jag numera helhjärtat delar med honom, men som jag då fann larvig. Jag framhöll att det här skulle vara en audiologikurs och att det var de unga entusiaster, som jag skulle resa ut och plocka ihop, som skulle lära folk audiologi. Och då hade de rätt till ett vaket auditorium under de timmar de skulle undervisa.

Gunnar Holmgren medgav att detta i och för sig var riktigt, men att samma rätt hade de stora kanoner som han ville se i talarstolen. Och så en viktig synpunkt: ”Du må ha rätt i att det är dina unga entusiaster som ska bära upp kursen, men de drar inte folk. Det gör däremot mina stora kanoner trots att många av dem är torra som fnöske och drar samma gamla käpphäst år efter år.” Just i denna synpunkt låg tvistens lösning, fast ingen av oss såg den just då. Vi mest bara bligade på varandra.

Men Skoog, Frenckner och Lennart räddade situationen genom att bjuda Gunnar Holmgren och mig på en superb middag i hörnrummet vid Operakällarens matsal och där – under det mildrande inflytandet av god mat och goda viner – fann vi lösningen i form av en kompromiss:

Jag fick ett seminariepass mellan 8.30 och 10 på morgonen. Så kom de katedrala föreläsningarna mellan 10.30 och 13.30 med de fnösktorra förlagda till sista föreläsningstimmen så att Gunnar Holmgren kunde få sin middagslur och sedan fick jag ett seminariepass till mellan 16 och 17.30. Därmed var alla nöjda och allt var frid och fröjd.

Fenestrationsdelen

Organisationen av fenestrationsbiten vållade inga bekymmer, eftersom både Gunnar Holmgren och Frenckner var inställda på att låta kursdeltagarna arbeta som djur. Början kl 8 på morgonen då Frenckner och Skoog gjorde varsin otosclerosoperation med publik på Södersjukhuset respektive KS. Jag minns att Frenckner en förmiddag berättade att en av kursdeltagarna som försovit sig kom ångande till Södersjukhuset praktiskt taget i nattskjortan. Så kom de tre föreläsningarna där jag – om jag nu hade varit blivande otoscleroskirurg – inte skulle ha ansett mig ha råd att missa någon. Så hade den stackars lärjungen paus i nästan två timmar för att ta igen sig innan han kl 16 skulle vara med om de praktiska demonstrationerna som pågick till kl 18.30. Som kompensation hade han medvetandet att han då hade tillgång till världens då främsta otoscleroskirurger.

Men detta är att gå händelserna en aning i förväg. Lärarna var inte hopsamlade än, men när det gällde otoscleroskirurger var detta inget större bekymmer. Med sitt stora internationella anseende kunde Gunnar Holmgren kalla praktiskt taget vem han ville som föreläsare. Han kände ju Gud och hela världen när det gällde stora kanoner. Min uppgift blev att skrapa ihop fotfolket på audiologisidan – alltså de djupa led som enligt traditionen vinner slaget åt fältherren – och enda sättet att finna dem var att resa ut och söka.

Audiologidelen

Uppgiften var inte helt lätt. Kursen som sådan hade inga pengar, så jag fick bekosta min upptäcktsresa själv och det enda jag kunde erbjuda dem jag eventuellt skulle upptäcka var resa, kost och logi samt den ovanskliga äran att ha fått vara med vid detta celebra tillfälle. Förresten kanske denna ära inte var så liten. När Ira Hirsh för några år sedan tillträdde posten som Director of Research vid Central Institute for the Deaf i St Louis förekom som första post i hans meritförteckning: "Teacher at the International Course in Audiology in Stockholm 1950", men att en läraruppgift vid den här kursen skulle vara en gångbar merit ännu 25 år senare var det ingen som visste då.

Den typ av människa jag sökte var ungefär samma som Brüel representerade då jag första gången kom i kontakt med honom i början på 40-talet – alltså ung man med stort vetande och förmåga att dela med sig av detta vetande till andra. Sådana växer inte på trän. I Tyskland fanns ingenting att hämta. De hade haft

händerna så fulla med att bygga upp sitt land efter kriget att de inte haft tid att syssla med audiologi. Likadant var det i Frankrike och Belgien. I Syd-europa kände jag ingen, men i Holland kände jag två och de gav mig en tredje.

Det var Henk Huizing i Groningen, som gjort bedriften att på ett tidigt stadium skriva en – även för mig – begriplig artikel om recruitment. Vidare Groen från Utrecht, som lustigt nog för mig saknar förnamn. Men det spelar ingen roll. Holland må vimla av Groenar, men för mig finns bara min speciella Groen som var en klipsk karl och en utomordentlig föreläsare. Som bevis på hans klipskhet bör jag kanske nämna att han under ockupationen måst gå under jorden därför att tyskarna inte gillade hans åsikter. Samtidigt som Anne Frank satt i sitt vindsrum och skrev dagbok satt han i en källare och tillverkade cigarettändare – som tyskarna köpte.

På Groens rekommendation inbjöd jag Wersmaa, likaledes från Utrecht, som inte gjorde något större väsen av sig, men som i alla fall fyllde det tomrum som uppstått genom att jag inte kunde få Littler. Littler var engelsman – är det fortfarande så vitt jag vet – och han hade passat utomordentligt i det gäng jag hoppades få ihop. Men han arbetade under Hallpike, som jag inte ville ha hit, och då tyckte Littler att det var olämpligt att han kom över och inte hans chef.

Därmed var Europa uttömt så jag fortsatte till USA där jag mötte nästa bakslag. Ed Fowler kunde i princip tänka sig att föreläsa gratis ett par veckor, men han hade inte råd att ta ledigt. Han gav mig emellertid rekommendationer till andra, som sedan i sin tur rekommenderade mig vidare. Resultatet blev den långa runda som sedan dess blivit något av en standardroute för svenska audiologer i USA.

Hela skocken kom över som någon sorts gruppresa och inkvarterades på Eden Hotell nere vid Humlegårdens ena hörn. Eftersom jag bodde i det andra, vid Engelbrektsplan, blev det så småningom en rätt livlig trafik mellan Eden och vår bostad och under kursens gång utvecklades en praxis. Vid dagens slut samlades alla nio där för att pigga upp sig med en cocktail och diskutera dagens erfarenheter – framför allt i vad mån var och en hade lyckats "hålla sin grupp".

Var och en hade vid kursens början fått sig tilldelad en grupp på – om jag minns rätt – tolv elever, men det var inget tvång för eleverna att stanna kvar i sina ursprungliga grupper. De fick byta hur de ville

och resultatet blev att den bästa föreläsaren vid kursens slut hade de flesta eleverna. Det blev en tävling, som måste ha varit nog så stimulerande för dem som såg sin grupp växa från dag till dag, och nog så bitter för de förlorande – som dock lät sig tröstas med några cocktails. Hirsh slutade etta en hästlängd före de andra. Och sedan kom Carhart och Groen. Ingen av de övriga miste alla sina elever, men det var nära för ett par av dem.

Lempert

Att skriva ett kringreportage från kursen 1950 utan att ägna en sida åt Lempert är lika otänkbart som ett nutida kändisreportage utan Lill-Babs och Henning Sjöström. Ske alltså: Lempert var kortväxt, han var av judisk börd och han hade enligt Gunnar Holmgren ett dunkelt förflutet som läkare. Här i landet är ju antisemitism inte samma realitet som i USA. Men han var en gudabenådad operatör och när han på grund av denna förmåga började tjäna pengar – stora pengar – så greps han av ett omätligt begär att hävda sig. Och han gjorde det genom att leva på det sätt som fattiga tror att rika gör, dvs genom att strö pengar omkring sig.

Vi skötte från kurssekretariatet alla hotellbokningar och jag hade givetvis skaffat Lempert det bästa rum som fanns att få på Grand Hotel. Men det dög inte och några timmar senare hade han förverkligat den amerikanske miljonärens dröm vid besök i Stockholm: "A suite at the Grand Hotel with a balcony, overlooking the Royal Palace." Jag vet inte hur han bar sig åt, men jag hade sannerligen inte de ekonomiska resurserna i form av en hundradollarsedel tryckt i rätt hand. Under hela kurstiden hade han sedan en svart limousine från Freys till sin disposition, alltid stående utanför porten till den lokal han befann sig från tidiga morgonen till sena kvällen.

Lemperts huvuden

Som trunkbärare hade Lempert alltid med sig någon framstående, men inte fullt så ekonomiskt framgångsrik, vetenskapsman. Under senare år hade han Békésy och strålade sig i hans glans, men vid det här tillfället var det Melzer från Boston. Han hade också med sig sina huvuden – 24 stycken halva människohuvuden demonstrerande otosclerosoperationens olika etapper. Alla bara högersidor – eller kanske det var vänstersidor. Alla hade emellertid näsan vänd åt samma håll. Varje huvud var monterat i en glaslåda med invändig belysning och lådorna var uppmon-

terade tolv och tolv på varsin svart bräda. Högst elegant, men något spöklikt för den som är känslig av sig.

Normalt lämnade Lempert aldrig dessa huvuden ur sikte, men i det här fallet lyckades jag övertyga honom att de var i goda händer, vilket kanske var något av en överdrift. Han knallade emellertid iväg och överlämnade sina huvuden i mina händer. Till vardags satt de uppmonterade i hans privatklinik i bästa biten av Manhattan. Lamporna var därmed för 110 volt och Lempert visste sannolikt inte vilket problem detta representerade här i Sverige med våra 220 volt. Hempa och jag monterade emellertid upp huvudraderna på en värdig plats och skilde de båda sektionerna åt elektriskt, varefter vi seriekopplade dem, bad en bön till Den Högste och anslöt till våra 220 volt. Och så, ett under skedde. Alla lampor lyste i sin fulla glans. När sedan huvudena efter kursens slut skulle packas ihop igen så förde Lempert ett oherrans liv över att Hempa och jag hade slarvat bort hans skruvmejsel. Med tanke på all uppståndelse trodde vi att den allra minst måste vara av guld, men när den sedan efter någon vecka återfanns i Hempas serviceväska så visade den sig vara en vanlig enkel mejsel med träskaft och lite böjd. Sedan 30 år hänger den nu på vår serviceavdelning, uppmonterad på en pappskiva med texten: "Skruvmejsel, högervidande enligt Lempert. Använd vid the Course in Fenestration Operation Sept. 1950."

På grund av sitt dunkla förflutna hade Lempert inte accepterats som medlem av American Medical Association, vilket grämde honom djupt. Ett år eller kanske två efter kursen lyckades emellertid Gunnar Holmgren få honom utnämnd till hedersdoktor vid Stockholms Universitet. Lempert var patologiskt flygrädd och han hade aldrig satt sin fot i ett flygplan. Men den här gången gjorde han ett undantag. Han kom över som ett skott och fick sin doktorshatt och när han återvände med den föll AMA till föga och gjorde honom till hedersledamot. När jag några år senare var där över för att leverera en audiometer till honom så grymtade han: "Honorary member! It makes me sick. They could have accepted me as a regular member at least."

Lempert var inte en lycklig man trots alla sina pengar. Han bodde med sin fru i en hotellsvit, men hans verkliga hem var hans klinik och 21 Club där han – tack vare frikostigt utdelade sedlar – var en firad och ärad gäst. Jag tappade kontakten med honom på 60-talet, men jag har hört sägas att han dog

ensam och olycklig efter det Rosens operationsmetod hade tagit loven av hans. Pengar är inte allt här i livet.

50-talets platsbyggen

Kursen 1950 var ju en kurs i audiologi och detta var – så vitt jag minns – första gången som begreppet audiologi användes i större sammanhang här i Sverige. I USA hade begreppet existerat sedan ungefär 1942. USA klev in i andra världskriget i slutet av 1941 och därefter började det strömma hem mängder av krigsskadade veteraner av vilka de som förlorat hörseln visade sig vara de svåraste att rehabilitera. Man ordnade alltså rehabilitation centers på flera håll och där bedrevs audiologiskt arbete av högsta klass.

Vad man hade i rumsväg var platsbyggda rum i storlek ungefär 2x2 meter med patienten sittande inuti och audiometrisen utanför ett fönster. Detta berättade de amerikanska lärarna för kursdeltagarna och därmed såddes fröet till det som sedermera utvecklade sig till att bli våra hörcentraler. En bidragande orsak till intresset för denna form av verksamhet var också det faktum att sulfa och penicillin hade kommit in i bilden. Öronläkarna fick därmed lägga om från att tidigare i stor utsträckning ha varit inriktade på att rädda liv till att komplettera verksamheten med att rädda hörselns funktion.

Apropå rehabilitation centers så har jag en 16 mm talfilm som jag fått av Aram Glorig och som beskriver arbetsgången vid ett sådant här rehabilitation center. Den borde finnas på någon av de audiologiska avdelningarna och inte ligga i ett skåp hos mig. Är det någon som är intresserad?

I och med att kravet på att ett hörselrum skulle vara minst sex meter långt bortfallit kunde landsortslasarettens börja tänka sig att offra utrymme för ändamålet och Hempa och jag konsulterades i samband med flera sådana byggen av vilka jag för dagen inte är kropp att minnas mer än två – ett rum som Hempa ritade åt Gösta Änggård på Danderyd och ett som jag ritade åt Erik Flodgren i Linköping. Ett tyst rum var på den tiden en sensation som uppmärksammades av pressen. Patientrummet hade här ett fönster ut mot gatan och då rummet visades för press och landstingsgubbar hade Flodgren – som hade sinne för effekter – ordnat med något mindre gatuarbete utanför, där stora starka kommunalarbetare stod och slog med slägga utan att något hördes inne i rummet.

Kalibreringsstandards för audiometrar

De första audiometrarna som vi tog över från USA i slutet på 30-talet var kalibrerade enligt NBS (National Bureau of Standards), som byggde på en undersökning gjord vid världsutställningen i Chicago 1933. Något företag – sannolikt Western Electric – hade då en paviljong med en skylt med texten: "Have your hearing tested free of charge." Som alltid när något erbjuds gratis, rände folk dit i stora horder och man fick ett audiogrammaterial omfattande – om jag minns rätt – drygt 30 000 personer. Detta material bearbetades och publicerades som den mänskliga hörselns normaltröskel.

NBS-kalibrering

Kruxet var att detta material inte hade blivit sorterat ur otologisk synpunkt, utan innehållit även personer med allehanda hörselskador. NBS blev därmed inte en normaltröskel i dagens mening – alltså normalhörsel hos unga friska människor – utan ett genomsnitt för 30 000 amerikanare av varierande ålder. NBS-värdena accepterades emellertid av American Standards Association och blev därmed ASA-kalibreringen.

ASA-kalibrering

De audiometrar jag fick hit 1938 var kalibrerade enligt denna, men därom och om bakgrunden till förhållandet visste jag intet. Jag tyckte bara att audiometrarna pep på tok för högt. Jag hade ju fått min hörsel provad av Lennart uppe på Sabb och han hade förklarat min hörsel såsom varande normal.

"Högerörekalibrering"

Vi kalibrerade alltså om audiometrarna på basis av mitt högeröra innan vi skickade ut dem till öronklinikerna. Jag insåg inte då vidden av mitt brott – alltså brottet att använda sitt sunda förnuft i stället för att lita på auktoriteter. Till mitt försvar kan jag anföra att jag inte visste att det fanns några auktoriteter på det här området utan bara att jag fått en apparat som jag tyckte pep fel. Den senare utvecklingen kom att visa att detta var ett tillfälle då brott verkligen lönat sig. Hempa kom in i bilden 1944 – alltså ungefär fem år efter den första audiometern – och vid det laget hade kalibreringsförfarandet utvecklats till en rutin som fortsatte i hans regi. Alltså: han rattade audiometern, jag fungerade som normalöra och ljudtrycksmätare som sa: "tröskel" när jag tyckte att den nivån var nådd frekvens efter frekvens.

KS 1950

I slutet på 1950 introducerade Brüel & Kjær sitt första konstgjorda öra och som god vän till Brüel fick jag köpa ett av de första exemplaren. Det kom hit i december 1950 och då tog Hempa och jag ett modigt steg. Vi deponerade en audiometer på Karolinska sjukhuset. Lennart och Skoog bidrog med ett 50-tal 20-åriga öron sittande på sjuksköterskeelever och medicine studerande. Hempa mätte dessa öron uppe på KS och bearbetade resultatet, som sedan blev "KS standard av december 1950". De som var med på den tiden minns kanske ännu den stämpel med denna text som vi skickade ut med varje kalibrering som kalibrerats om från "högerörekalibrering" till KS 1950. Skillnaderna var förresten inte stora – inte större än den vanliga felmarginalen vid tonaudiometri.

NPL

Några år senare – jag tror 1956 – gjorde National Physical Laboratory i England en motsvarande undersökning och publicerade NPL-kalibreringen, som vi då införde här. Därmed hade KS-kalibreringen spelat ut sin roll. Skillnaden mellan KS 1950 och NPL var mindre än skillnaden mellan "högerörekalibreringen" och KS 1950 – några få dB på udda frekvenser – och jag vill minnas att vi därför inte brydde oss om att skicka ut något meddelande om övergången.

ISO 64

Så kom sedan ISO 64, till vilken hela världen med åren anslutit sig. Skillnaden mellan NPL och ISO var också bara några få dB på udda frekvenser. Vi har alltså här i landet haft en någorlunda enhetlig kalibreringsstandard i 40 år, vilket nog är rätt unikt. Genom att jag kalibrerade om audiometrarna i Sverige från ASA till "högeröre" redan 1939 har vi sluppit den besvärliga övergång från ASA till ISO, som beredde stora delar av den audiologiska världen – speciellt USA – mycket bekymmer. Skillnaden mellan ASA och ISO är ungefär 10 dB rakt över och amerikansk industri protesterade i högan sky mot införandet av en ändring som på en gång skulle göra alla hörselskador 10 dB svårare. Man kan förstå dem med tanke på hur starkt skadeersättningsinriktade amerikanerna är. Problemet löstes till slut efter långa förhandlingar och nu tillämpar även amerikanerna ISO 64.

I det här sammanhanget erinrar jag mig en lustig händelse på en välrenommerad holländsk audiologisk klinik i början på 60-talet. Där fann jag en

audiometer som de köpt från oss och som var NPL-kalibrerad i användning parallellt med en ASA-kalibrerad audiometer som de köpt i USA. Detta fungerar bra om man tar kurva före operation eller behandling på den NPL-kalibrerade audiometern och kontrollaudiogrammet efter åtgärden på den ASA-kalibrerade. Då får man alldeles gratis en förbättring på 10 dB. Gör man tvärtom så blir resultatet förödande. När jag påpekade förhållandet för chefsaudiologen rodnade han djupt, men sade sig vara tacksam. Risken för sådana här incidenter har vi sluppit i Sverige. Så nog kan brott löna sig. Jag funderar förresten på att begå ett brott till genom att föreslå en enhetlig mätmetod för audiometerrum. Det brottet kan inte vara särskilt stort. Att ett förslag framläggs innebär ju inte tvång för någon att följa det.

Talaudiometern introduceras

I mitten på 50-talet publicerade Lidén sin avhandling om talaudiometri och därmed introducerades en ny faktor understrykande behovet av audiometerrum. Tonaudiometri kan man till nöds köra i en omgivning som inte är helt tyst. Man kan ju göra paus i undersökningen så länge ett störande buller pågår. Talaudiometri däremot kräver tystnad så länge patienten sitter och lyssnar på sin ordlista.

Skolaudiometri påbörjas

Till audiologikursen 1950 hade jag tagit hem en rad audiometrar att använda som undervisningsmaterial. Dessa såldes under första hälften av 50-talet till skolor som börjat intressera sig för hörselundersökningar och i det sammanhanget är det intressant att notera hur olika saker och ting kan utveckla sig i olika landsändar. Stockholms stad var en av de första städer som införde skolbarnsundersökningar. Initiativtagare var som vanligt Lennart Holmgren och han införde metoden att en sköterska åkte omkring från skola till skola och provade barnens hörsel. Hon fick med tiden en fantastisk rutin och klarade med lätthet en hel klass på en lektionstimme. Detta ansåg Hempa och jag vara framtidens melodi: en audiometer per stad. Sverige hade då cirka 125 städer = 125 audiometrar. Vilka framtidsperspektiv! Så kom skolläkaren i Västerås och vidgade våra vyer ytterligare genom att på en gång köpa fem audiometrar för Västerås stads räkning. Jag ringde och frågade honom vad han skulle göra med dem och han sa: "Det är väl inte så konstigt. En audiometer per skola, förstås." Hempa och jag välsignade honom givetvis, men vi trodde inte

han var klok. Inför den siffran utslagen på hela Sverige svindlade vår tanke. Vi behöll den i alla fall i bak-huvudet och började fundera på om inte marknaden så småningom skulle kunna komma att utveckla sig därhän. Resultatet blev att Hempa satte sig ned och konstruerade PTA-audiometrarna, som sedan kom att dominera skolbarnsundersökningsområdet i drygt tjugo år.

Privatpraktikerna vaknar

I samma veva konstruerade han Quick-Check audiometern, som Lennart Holmgren hjälpte mig att introducera genom att skriva en artikel om den i Läkartidningen. Den är ingenting att skratta åt, trots att vissa, både otologer och audiologer, betraktar den som en leksak. Det är den inte. Det är Quick-Check audiometers förtjänst att privatpraktiker i Sverige har mycket större intresse för hörselundersökningar än i något annat land.

Den duger förresten utmärkt till skolbarnsundersökningar där det ju bara gäller att plocka ut de två à tre procent som inte hör normalt och som behöver komma in för närmare undersökning. Här finns förresten en parallell till Västerås-fallet i form av Jönköpings län, som genomgående använder Quick-Check för skolbarnsundersökningar och som skaffat cirka 50 stycken = en per skola.

Hela 50-talet upptogs för min del av det stora hörapparatbråket, som pågick till 1960 och som förresten började redan i slutet på 40-talet.

Priskontroll på hörapparater

Under kriget, och nästan en tioårsperiod därefter, hade vi en mycket sträng priskontroll, som dock gradvis trappades ned under 50-talet. Priskontrollnämnden var en av alla känd och av hela handeln fruktad realitet. 1948 gav sig Priskontrollnämnden på hörapparatbranschen. Hörapparater såldes nämligen då av privatföretag på samma sätt som fortfarande sker i alla europeiska länder utom Sverige och Danmark. Branschen bestod då av fyra eller fem företag och jag förde dess talan mot Priskontrollnämnden, vars chef då hette Harry Almeby. Ett yttrande av honom vid en av våra diskussioner är förresten värd att bevaras: "Jag inser ju att herrarna har rätt, men det ändrar inte min uppfattning." Raden skall läsas med tonvikt på "min". Det är roligare att skriva ned uttalandet nu än det var att höra det då. Priskontrollnämndens makt var i det närmaste oinskränkt. Branschen vann till sist ärendet sedan Gösta Bohman, som redan då var

en klok karl, hjälpt mig att föra det upp på regeringsnivå. Jag träffade honom aldrig, utan vår kontakt bestod i att han fick ärendet på remiss till Stockholms Handelskammare där han då var vice VD och hans hjälp bestod i att skriva om min normalprosa till kanslisvenska av högsta klass samt lägga till kommentarer ur egen fatatur. Han älskade Priskontrollnämnden lika högt som jag gjorde.

Almeby var sur på mig i flera år. Jag tror att det under hans chefstid hände bara två gånger att Priskontrollnämnden fick back av regeringen: hörapparater och barnvagnar. Han avgick i början av 50-talet och sedan jag då i något ärende träffat hans efterträdare skrev jag spontant ett brev till honom vars exakta ordalydelse jag ännu kommer ihåg: "Föga anade jag då vi krigade om hörapparaterna att jag någonsin skulle komma att sakna Er som chef för Priskontrollnämnden. Så har emellertid nu blivit fallet sedan jag haft kontakt med Er efterträdare." Då förlät han mig tydligen. Jag hörde nämligen av en gemensam bekant, som träffat honom något år före hans död, att han fortfarande mindes det här brevet med viss glädje. Det var nog det enda han fick i den tonarten. Som chef för Priskontrollnämnden blir man inte älskad.

Jag tror inte priskontrollen var bra. I många fall ledde den till att varor helt försvann från marknaden. Så skedde till exempel med franskbröd. Under många år kunde man inte köpa småfranska. Det lönade sig inte att baka dem. I andra fall försvann en för hårt priskontrollerad vara ned under disken och såldes endast till kända kunder och då till vettigt pris.

Minns någon idag vad en "fläksirén" var för något? Jo, det var en dam – ju mer förförisk desto bättre – anställd hos Priskontrollnämnden, som hade fått som extrauppgift att gå omkring i slakteributikerna och försöka tiggas till att få köpa "underdiskvaror".

Lyckades hon så ledde det till en varning från Priskontrollnämnden och vid, som det heter, upprepad förseelse, till åtal. Fläksiréenen var syster till spritspionen – en man från Kontrollstyrelsen med uppgift att gå omkring på krogarna och kontrollera att ingen blev serverad över ransonen, som då var 7,5 cl till lunch och 15 cl till middag. Det gällde herre. Dam fick hälften. Det skulle ha varit idag det! Kön-diskriminering av värsta slag!

För att minska spritkonsumtionen sänktes sedermera ransonen till 12 cl, vilket hade till följd att normalsupen växte från 5 cl till 6. Rusdrycklagstiftning har jag aldrig riktigt förstått mig på.

Men det var ju inte om detta jag skulle skriva utan om det stora hörapparatbråket och orsaken till att jag gör det är att jag väl är den ende som ännu kommer ihåg vad det var som hände – alltså vad det var för situation som ledde till tillkomsten av dagens hörcentraler.

I början på 50-talet dominerades hörapparatbranschen av två företag: AB Svensk Ljudteknik i Malmö och mitt företag här i Stockholm som då hette Hörapparatbolaget. Ljudtekniks ägare hette Krahlmark. Han var son till en polsk immigrant och upp vuxen under mycket knappa förhållanden. Hans dröm i livet var att bli rik, vilket han också lyckades med. Så länge det varade. Jag träffade Krahlmark en enda gång och fick då intrycket att han var en hygglig karl. De som kände honom närmare karakteriserade honom som rätt hård i affärer, men absolut hederlig.

”Hotellförsäljning” av hörapparater

Ljudteknik sålde genom kringresande försäljare, som demonstrerade hörapparater på landsortshotellen. Detta sågs med oblidiga ögon av dåtida öronläkare – av mig också förresten, eftersom Ljudteknik var en mycket svår konkurrent. Jag tror emellertid inte att Ljudteknik gjorde på långt när den skada som öronläkarna trodde. Många år i branschen hade lärt mig att det för en hörapparatförsäljare gäller samma regler som för en privatpraktiserande läkare: ”Var sjuka har sitt skri för sig, men hälsan tiger still”, säger skalden – och det är sant. Den som är nöjd gör inte någon högljudd propaganda i positiv riktning. Den missnöjde däremot skriker ut sitt missnöje på gator och torg. Om nu Ljudteknik hade haft övervägande missnöjda kunder så skulle rörelsen rätt snart ha måst upphöra. Det gjorde den emellertid inte. Tvärtom växte den snabbt. Alltså: det övervägande flertalet av Ljudtekniks kunder var nöjda.

Eftersom jag gillar fair play försökte jag gång på gång framhålla detta för öronläkarna, men sedan jag märkt att detta ledde till små antydningar om att jag kanske hade ett finger med i Ljudteknik kunde jag inte fortsätta.

Mitt företag, Hörapparatbolaget, sålde på ett helt annat sätt – bara genom fasta återförsäljare. Min dröm var att på hörapparatområdet kunna få till stånd samma arbetsfördelning som inom oftalmologien där läkaren sköter ögonen och optikern glasögonen.

Så jag satte igång med att försöka intressera optikerkåren för tanken och fick stor hjälp av kårens

ledande figur vid den tiden, optiker Halvar Sjögren, som delade min entusiasm för tanken. Optikerna var ju vana vid att ha med läkare att göra. Det var också vana vid att ha att göra med patienter som hade fel på ett av sina fem sinnen och de borde lätt kunna lära sig att ta hand om folk med ytterligare ett. Jag ordnade alltså ”hörselkurser” för optiker och intresset för dessa kurser växte så att det mot slutet av 50-talet hade blivit en årligen återkommande företeelse med rätt stort deltagarantal. Vid den tidpunkten hade Hörapparatbolaget nästan 200 optiker som återförsäljare. Bäst gick det för dem som hade en öronklinik inom någorlunda hyggligt avstånd och som lyckats få till stånd samarbete med öronläkaren. Det var ett 30-tal – kanske 50. Jag minns inte exakt, dels därför att det är så pass länge sedan, och dels därför att det inte var jag som i första hand skötte kontakten med optikerna. Vid den tidpunkten hade jag rätt stor personal och mitt huvudsakliga jobb var att administrera företaget och sköta exporten. Vi exporterade nämligen hörapparater till rätt många länder och var ett välkänt företag inom branschen även internationellt sett.

Auktorisation av hörapparatföretag

I mitten på 50-talet – kanske något tidigare – började jag försöka intressera öronläkarna för någon form av auktorisation av hörapparatföretag som höll sig till vissa regler. Mitt förslag var i huvudsak:

att aldrig sälja en apparat utan föregående provtid om minst 10 dagar

att inte sälja till någon som inte under de senaste tre åren hade besökt öronläkare

att remittera varje hörapparatspekulant som kunde ha något akut på gång till öronläkare

att ta tillbaka apparaten och betala tillbaka pengarna om en öronläkare förklarar apparaten olämplig

På dessa regler höll jag benhårt och även de optiker som fungerade som våra återförsäljare. I det här sammanhanget minns jag förresten en lustig episod. Vi brukade ta audiogram på våra hörapparatpatienter, vilket ju låg nära till hands eftersom vi hade god tillgång till audiometrar. Jag brukade få in audiogrammet till mig om den som tagit det tyckte att det såg mystiskt ut på något sätt.

En dag fick jag in ett audiogram som såg ut som ett idealiskt hörapparatfall, men som också kunde vara en otoscleros. Jag gick alltså ut och talade med patienten, som var en riktigt söt flicka på några och 30 vårar och som hade två barn. Hennes hörsel hade

märkbar försämrats båda gångerna. Jag förklarade att hon i och för sig nog skulle ha stor glädje av en hörapparat, men att hon borde gå till öronläkare först. Jag remitterade henne alltså till Lennart Holmgren med en lapp som det stod: "Otoscleros?" på. Först många år senare fick jag förklaringen till att hon lett så underfundigt när jag rådde henne att gå till Lennart. Vid en glad middag bekände han att det var han som skickat henne för att kolla om vi verkligen höll på våra regler. Han hade avstått från arvode om hon i gengäld ville göra honom tjänsten att gå upp till Hörapparatbolaget och be att få köpa en hörapparat.

För att återgå till auktorisationsfrågan så blev den en mycket mer segsliten historia än jag räknat med. Först opponerade sig Kommerskollegium eller vad det nu var för en myndighet. En auktorisation av det här slaget skulle innebära konkurrensbegränsning och det är mycket fult. När detta hinder undanröjts protesterade Hörselfrämjandet, som då hette Svenska Föreningen för Dövas Vål och i dagligt tal kallades bara Dövas Vål. Deras motivering var, att om så stränga regler infördes så var det bara Hörapparatbolaget som skulle bli auktoriserat. De förstod inte att det var det som var det fina i kråksången: De andra hade varit tvingade att acceptera samma regler för att kunna fortsätta sin verksamhet. Jag upptäcker förresten att jag i auktorisationsvillkoren glömt det viktigaste, som var ett totalt förbud mot demonstration av hörapparater på landsortshotellen. Dövas Vål lyckades på det här stadiet nästan ta livet av Lennart Holmgren genom påpekandet att han gick mina ärenden i och med att han stödde mina krav på stränga auktorisationsvillkor.

Dövas Väls protest vann – förvånansvärt nog tycker jag – gehör hos otologförbundets styrelse och när auktorisationen så småningom kom till stånd var kraven så urvattnade att vilken rufflare som helst kunde acceptera dem. Det var egentligen bara förbudet mot försäljning på hotell som återstod. Som en följd härav fick otologförbundet en hel del bekymmer med auktorisationen. Även rätt halvskumma transaktioner kunde ske under skyddet av auktorisationen från Svenska Otologyngologförbundet. Auktorisationen dog med tiden ut i tysthet.

Huvudburna hörapparater

1958 eller 1959 hade jag med optiker Sjögrens hjälp fått fram en riktigt bra hörglasögonkonstruktion. Jag demonstrerade dessa hörglasögon vid Läkarrisstäm-

man samma år med hjälp av en i hast inspelad film-snutt. Visningstiden var väl cirka 10 minuter och det var ingen riktig talfilm utan jag hade kört filmen hemma några gånger och lärt mig att synkronisera eget tal med bilderna. Jag stod alltså i talarstolen och talade samtidigt som filmen visades på den vita duken. Demonstrationen uppmärksammades i pressen och jag ståtade nästa dag med en stor rubrik och en tvåspaltig bild i SvD – enda gången jag rönt denna stora ära.

Dessa hörglasögon kunde ha blivit en stor internationell succé, men för att man skall kunna täcka efterfrågan från utlandet måste man först bygga upp en produktion baserad på hemmamarknaden. Och här gick det inte så bra. Hörglasögon förklarades nämligen av Auktoriteterna vara en "dagslända" och detta uttalande fick publicitet både i Stockholms- och landsortspressen. Samma öde rönt den tanke jag födde något år senare, nämligen att man med hjälp av lätta huvudburna apparater med relativt låg förstärkning skulle kunna utnyttja det binaurala höran-det. Den tanken var också en "dagslända". Den har sedermera visat sig vara en rätt seglivad sådan.

I samband med begreppet huvudburna hörapparater erinrar jag mig en liten episod som belyser den mänskliga fåfångan. Jag fick ofta personliga remisser från Stockholmsläkarna när det gällde någon särskilt prominent person. En dag ringde Richtné, som hade blivit överläkare på Sabb efter Öhngren, och sa: "Jag har bankdirektör Browaldh här med sin mamma och hon vill nödvändigtvis ha en hörapparat fast hon är över 90 år." – "Men inte kan Tore Browaldhs mamma vara 90 år? Han är ju själv inte 40 än." – "Nej, det gäller inte Tore Browaldh, utan pappa Ernfrid. Så hon är Tore Browaldhs farmor. Jag tror inte hon är något särskilt bra hörapparatfall, men det avgör du bättre än jag." Jag sa att de var välkomna och de kom alltså uppknallande en stund efteråt och vi satte oss ned för att prata lite först. Under samtalets gång frågade jag henne: "Vad är det för fru Browaldh den viktigaste egenskapen hos en hörapparat – förutsatt att vi nu kan hitta någon som passar?" Hon tittade på mig med pigga ekorrögon och vinkade åt mig att komma lite närmare så att hon kunde viska till mig utan att sonen Ernfrid hörde. Och så viskade hon: "Att den inte syns." Så reagerar man alltså, även när man är 94 år.

Många års umgänge med hörapparatkunder hade givit mig en mycket klar diktion. Det hände ofta att folk sa att om alla talade som jag så skulle de inte behöva någon hörapparat. Det hade alltså inte varit

den ringaste svårighet för mig att sälja en hörapparat till henne. Hon ville så gärna ha en och för familjen Browaldh hade det ur ekonomisk synpunkt inte betytt ett skvatt om hon efter några dagar hade kommit till den oundvikliga slutsatsen att hörapparaten passade bättre i byrålådan än i örat. Betydligt svårare var det att övertyga henne om att hon inte var ett hörapparatfall, men jag tror att jag lyckades genom att framhålla att hon vid sin ålder inte behövde skämmas för att be folk komma lite närmare och tala lite tydligare.

Det här var ett utslag av vad man gärna vill kalla för kvinnlig fäfänga. Jag gjorde under mina hörapparatår den erfarenheten att fäfängan inte är någon utpräglad kvinnlig egenskap. Den manliga är lika stor – om inte större – och att denna "fäfängfaktor" inte får negligeras, vilket de Stora Auktoriteterna i hörapparatfrågor gärna ville göra. Man är ju böjd för att sätta olika etiketter på samma egenskaper när man har dem själv och när man finner dem hos andra: Han är fäfäng. Jag är bara mån om mitt yttre. Han är snål. Jag är ekonomisk. Han är envis. Jag är konsekvent. Och så vidare i all oändlighet.

Jag tyckte när jag höll på med hörapparater att jag gjorde en patient en större tjänst genom att sälja ett par hörglasögon, som vederbörande fann sig i att bära, än att sälja en kroppsburen apparat som hamnade i byrålådan därför att vederbörande skämdes för att ha den på sig. Detta även om den kroppsburna apparaten i och för sig gav bättre diskrimination. I byrålådan kommer diskriminationen liksom inte till sin rätt.

Jag minns en annan händelse och jag minns den som igår, därför att det var enda gången under alla mina hörapparatår som en patient gav mig ett honorar. Det var en man i 65-70 årsåldern med ett sådant här svart pappror hängande i ett snöre om halsen. Jag tog audiogram på honom och vi satt och pratade om detta audiogram ganska länge med min just då nyutkomna broschyr "Hur Hörseln Mätes" som åskådningmaterial. När både han och jag tyckte att det stod fullt klart att det pappror han hade om halsen var den bästa hörapparat han kunde få, så reste han sig för att gå.

Men innan han gick tog han fram sin plånbok och plockade ut fem ovikta tior, som han ville ge mig. Jag avböjde tacksamt och påpekade att sådan här rådgivning var kostnadsfri, men han insisterade på att jag skulle ta emot slanten: "Jag är en mycket förmögen man och jag skulle ge vad som helst för att få

min hörsel tillbaka. Jag har sprungit hos alla öronläkare i stan och de har sagt att de inte kunde göra något åt min hörsel. Utan att förklara varför. Först nu har jag äntligen fått förhållandet förklarat och inser att jag måste finna mig i mitt öde. Så var hygglig och ta emot pengarna. Jag har fått full valuta och jag vill gärna göra rätt för mig."

Så jag tackade och tog emot. Detta måste ha varit mellan 1942, då första upplagan av "Hur Hörseln Mätes" kom ut och 1945 då jag flyttade till ett annat rum och överlät audiogramtagandet åt en av mina medarbetare. Det hände alltså under kriget och fem tior var på den tiden ett furstligt arvode. Tanken svindlar vid en omräkning till dagens penningvärde.

Den här proceduren att övertyga någon om falllets hopplöshet var en rätt tidskrävande historia och den var inte rolig. Det är aldrig roligt att göra någon besviken. Men den var på min tid mycket viktigare än den är nu. Om en hörcentral råkar lämna ut en apparat till en patient som egentligen inte borde ha någon så är det ju ingen ekonomisk katastrof, vare sig för samhället eller för patienten. Och om hörcentralen vägrar att lämna ut en apparat så har ju patienten inte någon annanstans att ta vägen. Då var det anorlunda. Lyckades man inte övertyga patienten helt, så blev resultatet bara att vederbörande gick till någon annan firma som tillämpade mindre stränga principer och köpte en apparat som sedan hamnade i byrålådan representerande ett antal bortkastade hundralappar.

Den här principen att bara sälja till folk som verkligen kunde ha glädje av en hörapparat berodde inte på någon speciell ädelhet från min sida utan bara på sunt förnuft. Driver man en handelsrörelse så bör målet vara att få så många nöjda kunder som möjligt. Så småningom spred sig ryktet att man är bra att ha att göra med och då får man nya kunder utan att behöva göra reklam. Men det tar tid. Efter de första introduktionsåren gjorde Hörapparatbolaget nästan ingen reklam i annonsform. Vi levde på rekommendationer från nöjda kunder och på remisser från öronläkare. Jag har dragit fram de här episoderna huvudsakligen för att ge bakgrunden till en tredje som gjorde mig mycket besviken.

I många år var jag en flitig deltagare i otologsektionens möten. Jag gick dit antingen för att hålla föredrag själv, eller för att lyssna på andra och lära mig. Senaste gången var 1968 eller 1969 och middagen efter sammanträdet aväts då på Wennergren Center i den här restaurangen högst upp i skrapan.

Proceduren efter middagen var den vanliga. Efter kaffet börjar deltagarna troppa av och fram på nattkröken återstår bara en liten grupp som hittat ett intressant samtalsämne. Den här gången bestod slutgruppen av tre: två audiologer och jag, som satt och diskuterade distributionsformer för hörapparater i olika länder. Jag framkastade tanken att min gamla optikeridé från 50-talet kanske inte var så tokig och då sa en av dem: "Du vill väl inte sitta här och på fullt allvar försöka inbilla oss att din firma skulle ha låtit bli att sälja en hörapparat till en patient bara för att han inte kunde använda den." Hur sårande jag fann detta yttrande förstas lättast om jag vänder på steken och låter mig anklaga någon av mina privatpraktiserande öronläkarvänner för att behandla och operera på ekonomiska indikationer. Denne öronläkare skulle betrakta mig som okunnig och omdömeslös. Jag reagerade på samma sätt. Och sedan dess har jag inte gått på något sektionmöte.

I det här sammanhanget kanske det kan vara aktuellt att förklara varför jag över huvud taget förekommit vid otologsektionens sammanträden. Det går tillbaka till den tid då Gunnar Holmgren var ordförande och jag en gång frågade honom om jag fick komma till ett sammanträde och prata audiometri – vilket jag var välkommen att göra. Sedan upprepades denna procedur gång på gång. Jag skrev och frågade ordföranden eller den som ordnat mötet när det var ute i landsorten och jag var alltid välkommen. Till sist slutade jag fråga därför att jag kände mig välkommen.

Lennart Holmgren var ju i många herrans år styrelseledamot och en dag ringde han mig och sa: "Vi sitter här i styrelsen och diskuterar en ansökan om medlemskap från en person som vi inte vill ha in. Men han aberopar dig som prejudikat och nu kan ingen av oss här komma ihåg när du blev medlem." Lennart lät lättad när jag sa som det var: "Inte är jag medlem. Otologsektionen är ju en sektion av Läkarsällskapet och där kan jag inte komma in, eftersom jag inte är läkare. Jag bara får inbetalningskort på årsavgiften och betalar den. Men det är allt."

Det drar ihop sig

De två första orosmolnen på hörapparathimlen – alltså Priskontrollnämndens ingripande och auktorisationsfrågan – tilldrog sig under första hälften av 50-talet. I dess mitt – noga räknat 1954 – kom nästa i form av KDB's betänkande, som visade åt vilket håll vinden började blåsa.

KDB

KDB, dvs Kommittén för Dövhetens Bekämpande, hade tillsatts redan 1947, men lagts på is i några år. Kommittén bestod av Gunnar Holmgren, Lennart Holmgren, Ruben Wagnsson och Nils Malm, som fungerade som sekreterare. Gunnar Holmgren och Lennart Holmgren är välbekanta för läsaren. Ruben Wagnsson var fram till 1947 undervisningsråd och socialdemokratisk ledamot av första kammaren. 1947 blev han landshövding i Kalmar och deltog därefter endast sporadiskt i kommitténs sammanträden. Jag träffade honom vid ett par tillfällen då jag var tillkallad som sakkunnig i hörapparatfrågor. Nils Malm var rektor för Manilla och troende socialdemokrat. Hans åsikter kom i stor utsträckning att påverka utformningen av kommittébetänkandet och jag tror att han i sin tur hade tagit starkt intryck av vad som hänt i England några år tidigare. Där hade Churchill förlorat efterkrigsvalet 1945 och efterträtts av Attlees labourregering där Aneurin Bevan blev hälsovårdsminister. Han genomförde Englands stora sjukvårdsreform, vari ingick gratisutdelning av hörapparater på öronklinikerna. På tal om de privata hörapparatföretagen hade Bevan förklarat att "they will die a natural death".

Det gick emellertid inte som Bevan tänkt sig. Den hörapparat som skulle utdelas gratis kallades Medresco (förkortning av Medical Research Council) och den introducerades 1948. Vid dess tillkomst hade man inte tagit hänsyn till det jag kallar "fåfångefaktorn" och folk ville inte ha den. Men den skapade ett allmänt intresse för hörapparater, som kom de privata företagen tillgodo. Här i Sverige skulle man inte göra om Bevans misstag att låta öronklinikerna introducera en impopulär apparat. Nej, här skulle man tillhandahålla samma apparater som fanns i den privata handeln.

Jag avundas Marcus Wallenberg det tidsminne han visade sig ha när Hyland intervjuade honom i TV. Hans minnen ligger i kronologisk ordning. Mina är normalt hopklumpade i perioder med grumliga gränser och just tidsföljden mellan 1955 och 1960 är grumligare än någon annan. Det enda jag kan anföra till mitt försvar är att jag försökt glömma den. Den var en mardröm. Vid den här tidpunkten – alltså 1955 – var min ställning föga avundsvärd. Jag hade det ekonomiska ansvaret för ett företag med cirka 50 anställda, dvs inklusive hustrur och barn cirka hundra personer. De bidrag som existerar idag och som skulle ha räddat dem när företaget gick omkull existerade

inte då utan hela ansvaret låg på mig. Jag visste att hela hörapparatbranschen var dödsdömd. Den skulle saneras och inlemmas i välfärdsapparaten, men jag visste inte när och inte hur. Jag visste bara att så skulle bli och jag hade träffat de personer som skulle komma att leda denna utveckling.

LIC träder in

Det var i första hand dåvarande chefen för LIC och hos honom mötte jag för första gången den principiellt företagarfientliga inställning, som man numera finner i vida kretsar. Han syntes mig utstråla ett personligt hat, som jag fann motbjudande och som jag på intet vis kunde besvara. Jag fann honom närmast vara en beklaglig figur i sin tränga och strikt kommersiella syn på sina medmänniskor. Hans älsklingsuttryck när han tyckte sig ha dräpt till mig ordentligt var: "Nu svider det allt i plånboken, va." Plånboken var för honom det enda organ där en privat företagare var mäktigt att känna smärta. Det lustiga var att det vid sådana tillfällen i allmänhet inte sved någonstans – allra minst i plånboken.

Den person som han till en början hade satt till att sköta LIC's hörapparatsida var nämligen inte alls den underhandlingsfantom han föreställde sig. Det var en ung man som hade ett konditori vid Vanadisplan. Jag vet inte om han hade konditoriet eller hörapparatjobbet hos LIC som extraknäck, men jag hoppas för hans egen skull att han skötte det förra bättre än det senare.

I min firma gick han under namnet "Bagarn" och personalen betraktade honom som helt ofarlig i och med att de hade kontakt med honom och kunde konstatera hans absoluta inkompetens. På kort sikt hade de rätt. Bagarn själv var närmast en löjlig figur, men de krafter som stod bakom honom var farliga.

Flodgren griper in

Vid det här laget hade Lennart Holmgren tappat sugen. Den segslitna auktorisationshistorien och de fruktlösa försöken att påverka Malm vid arbetet inom KDB hade knäckt honom. Flodgren som var en tuffare man än Lennart gjorde ett sista tappert försök att svänga på utvecklingen. Hans motto var: "gärna hörapparatutprovning på öronkliniker eller hörcentraler, men inte hörapparathandel". Han tyckte att sjukvård var en sak och handel med apparater, batterier och sladdar en annan, som mycket väl kunde förläggas till den privata sektorn. Och så tyckte han att folk skulle ha valfrihet. De som ville gå till öronklinik

för att få hörapparat skulle ha den möjligheten, men den privata handeln skulle hållas vid liv för att de som föredrog att vända sig dit inte skulle vara tvingade att gå till sjukhusen.

Han lyckades få till stånd en kommitté bestående av Gudmund Silfverstolpe i Stockholms Handelskammare, honom själv och mig. Silfverstolpe skulle företråda allmänt kommersiella synpunkter, Flodgren de medicinska och jag de hörapparattekniska. Varken Flodgren eller Silfverstolpe hade tid att skriva det mäktiga dokument, som Flodgren hade hoppats att kommittén skulle producera, utan de överlät med varm hand uppgiften på mig. Och jag svek dem, vilket jag sörjer än idag.

Visserligen hade jag kunnat åberopa all världens auktoriteter – ja, kanske inte all världens, men dock dem som varit med vid audiologikursen och rätt många till – som stöd för min åsikt att den förutsättning KDB's betänkande vilade på, var felaktig. Alltså, man kan med vetenskapliga mätmetoder komma fram till hur ett brytningsfel i ett öga skall korrigeras, men man kan inte med liknande metoder komma fram till vilken hörapparat eller vilken hustru eller vilken bil som passar bäst för en viss man. Det är för många faktorer att ta hänsyn till.

Hade jag haft den sanna övertygelsen att det ännu skulle ha kunnat gå att vända på utvecklingen så hade jag nog kunnat producera den argumenttyngda skrivelse som Flodgren gick och väntade på. Men motvinden var för stark. Innerst inne tvivlade jag och därför bidde det inte ens en pumme. Jag hade helt enkelt tappat sugen liksom Lennart Holmgren gjort före mig. Domedagen närmade sig alltså. Den kom stegvis, först i form av en bestämmelse att det skulle utgå statsbidrag med 100 kronor till var och en som skaffade sig hörapparat genom en öronklinik, men inte till någon som köpte på annat sätt. Detta tog i det närmaste knäcken på den privata handeln med hörapparater, men inte helt. Det fanns en del folk som principiellt ogillade subventioner av det här slaget och som ville hänga kvar vid sina gamla leverantörer. Så kom lite senare nästa steg. Hörapparater delas ut gratis vid hörcentralerna och då dog den privata handeln helt automatiskt. Den "natural death" som Bevan siktade på, men aldrig lyckades uppnå.

Som kontrast kan en jämförelse med förloppet vid en liknande förändring inom en bransch för ett par generationer sedan kanske vara av intresse. Min farfar var född 1849, son till en fattig präst i Värmland som dog rätt ung. I 20-årsåldern flyttade han till

Stockholm där han startade ett företag i vinbranschen, som vid första världskrigets utbrott hade vuxit till att vara Sveriges största. Min far kom in i firman vid sekelskiftet och blev 1914 VD efter farfar som då drog sig tillbaka. På den tiden fick rusdrycker – fasansfulla ord – säljas fritt i allmänna handeln på samma sätt som fortfarande sker i flertalet kulturländer. I Sverige kunde så okontrollerade förhållanden inte tolereras. Rusdryckshandeln, och därmed de företag som bedrev den, skulle övertas av staten, vilket alltså skedde omkring 1914 och – i starkt koncentrerad form – för farfars del gick det till så här:

Bratt frågade vad firman kostade. Farfar sa tre miljoner. Pappa hämtade tre tusen tusenlappar i Riksbanken. Allt gick snyggt och prydligt till. Alla ägare till företag i branschen kompengades enligt samma princip. Även personalen tog man hand om. Man tog vara på den samlade sakkunskapen och alla som så ville bereddes plats, antingen i systembolagen eller i Vin- och Spritcentralen, där pappa blev chef för vinsidan, medan dåvarande VD för J D Grönstedt & Co blev chef för spritsidan. Helt logiskt – farfars firma var störst i vin och Grönstedts var störst i den dåvarande nationaldrycken punsch. Det var annorlunda då. Företag och företagare betraktades som en tillgång för landet. Det som på basis av detta tror mig vara en förmögen man tror fel. Mellan farfars tre miljoner och mig ligger fyra farbröder, tre syskon, två världskrig och en Kreugerkrasch. Det som blev kvar efter dessa åderlätningar gick åt i försöken att rädda Hörapparatbolaget.

När det verkligen gällt har Gud Fader hittills alltid kommit till min hjälp i det kritiska ögonblicket. Jag vet inte varför med tanke på hur litet jag besvärar honom till vardags. Kanske det är just därför.

Exit Hörapparatbolaget

Alltnog, den här gången tog han skepnaden av direktör Gustav Weber, ägare till en koncern som då omfattade företagen Kifa, Elema, Järnhs och Schönander. Han hade tre för mig väsentliga egenskaper: absolut hederlighet, stor förmögenhet och tro på hörapparatsbyrånschens framtid. Han köpte Hörapparatbolaget av mig och därmed var mitt största bekymmer ur världen, dvs ansvaret för personalen. I Webers företag fanns fullt upp med arbetsuppgifter för alla mina tidigare medarbetare, oavsett om hörapparatbranschen kunde fortleva eller inte. Vi delade upp firman så att Weber övertog hörapparatrörelsen och den personal som sysslade med denna. Jag behöll lokalerna vid Majorsgatan samt audiometersidan och den personal som hörde till den grenen av rörelsen.

När jag skrev runt till mina öronläkarvänner och förklarade vad som skett var det några som ringde och sa: "Det var ju inte så här vi hade menat att det skulle gå. Det var inte dig vi ville ha bort utan Krahlmark." De fick bort honom också. Helt. Han sköt sig.

Tack vare Webers mellankomst slapp jag gå samma väg. För mig betydde det bara slutet på en epok som varat i ungefär 25 år, under vilka jag försökt påverka audiologins utveckling i – som jag tyckte – vettig riktning. Men mina åsikter hade inte vunnit gehör och då återstod intet annat än att ta konsekvenserna. Hörapparaten hade blivit audiologins centralpunkt och eftersom jag – vilket må vara mig förlåtet – hade blivit i viss mån allergisk mot begreppet hörapparat upphörde min kontakt med den audiologiska utvecklingen under flera år. Dessutom måste jag helt ägna mig åt uppgiften att bygga upp ett nytt företag i stället för det gamla och den uppgiften tog flera år i början på 60-talet.